

rosi quidam lectores, putentque truncam esse ac imperfectam nostram editionem.

Quamvis autem antiquiores Lactantiani codices uno contextu scripti sint sine ulla nec sectionum, nec capitum, sed solummodo librorum distinctione: receptam tamen adhibuimus in capita divisionem, summaris additis, ut cuncta legentibus clariora fiant. Medii ævi exemplaria, quale illud est eminentissimi cardinalis de Rohan, sectiones multas habent; nullas reperire est in vêtustissimis Regis et Camera-censi, nec etiam in Sangermanensi; at codex patrum Capucinatorum qui recentior est, vulgaris capitibus distinguitur.

Dictu inutile putavi de stylo Lactantii longius disserere. Sat est observasse cum S. Hieronymo aliisque viris doctissimis, scriptorem hunc disertissimum Ciceronis eloquentiam referre. Nusquam ejus turget, raro assurgit oratio; sed cum lenitate quadam æquabiliter profluit, non tamen sine nervis et viribus: tam est accurata, tam fortis, ut nulla sit aptior ad persuadendum, sed sine judiciali asperitate, et sine sententiarum forensium aculeis. Puro studet eloquio, perspicuo atque eleganti; sequiturque hanc Ciceronis ipsius normam, « Pacatiorem philosophorum rationem esse, oratorum vero pugnatiorem. » In vocum dispositione tantam sectatur suavitatem, ut etiam apud eloquio potentes Cicero christianus audire mereatur, et Romani Oratoris ingenium om-

nino sapiat. Habet tamen verba quædam peregrina, sed ea vel sunt illius sæculi quo vixit Lactantius, vel Africanæ terræ solum redolent. Sic Tertullianus, sic SS. Cyprianus, Augustinus et Fulgentius, æque ac Lactantius Africani, verbis quibusdam utuntur insolitis et barbaris. Ea porro in rerum indice diverso, id est, Italico caractere edi curavimus.

In hac vero editione, quæ textum Lactantianum sine typographico errore repræsentat, nolimus auctoris hujus verbis admiscere litteras aut signa, quæ notas indicarent, ne rerum series perturbetur, neve immutetur orationis ordo; ne tandem frequentiores notulæ textui permixtæ, attentum lectoris animum retardent, alioque avertant. Satis esse duximus initio cujusque annotationis apponere voces quæ forent in gratiam minus eruditi lectoris planius explicandæ.

Hæc de nostra sufficiat observasse editione, in qua excudenda vicem suam implet Joannes de Bure, bibliopola, ut doctis emptoribus fiat satis, tam in charta eligenda, quam nitidioribus adhibendis characteribus.

Cæterum si quid forte in notis dictum fuerit a nobis adversus sanctæ, catholicæ, apostolicæ et Romanæ Ecclesiæ scita, cujus judicio hæc nostraque omnia subjecta sunt, illud indictum omnino esse volumus, parati emendare, ubi opus erit.

LACTANTII VITA.

Lucius Cælius vel Cæcilius FIRMIANUS LACTANTIUS, non in Italia, sed in Africa potius natus esse recte creditur. Ibi enim etiam adolescentulus præceptore usus est Arnobio. Nec mos fuit unquam Romanorum aut Italorum Africam petere, ut eloquentiam aut scientias edocerentur; imo Afri in Italiam disciplinarum aut artium discendarum ergo immigrabant sæpissime. Tunc autem Siccæ (1) rhetoricam docebat Arnobius, quem non æquavit modo, sed etiam vicit dicendi suavitate Lactantius, ita nominatus a lactea, ut aiunt, eloquentia. Circa annum 290, Nicomediam accitus est sub Diocletiano, ut litteras oratorias doceret. Testatur itaque hunc S. Hieronymus (*de Scrip. eccles.*) Ὁ δειπνοποιόν, id est, Itinerarium suum ex Africa Nicomediam usque hexametris versibus descripsisse. Illum ethnicis parentibus fuisse prognatum, atque eorum errores cum lacte simul hausisse colligitur ex eo, quod de se ipse dicat, Epitomes capite 48, paulo ante finem: « Nos qui sumus ex Gentibus; » et initio capitis 2 de Ira Dei: « Liberati ab errore quo implicati tenebamur, for-

matique ad veri Dei cultum, justitiam disceremus. » Sic et libro VII, capite ultimo ait: « Abjectis erroribus, quibus antea tenebamur, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. »

Quo vero tempore ad christianam religionem accesserit, certo non constat; forte tamen anno 295, ut jam diximus. Nihilominus sat nobis est asserere, illum ante incœptam sub Diocletiano, anno scilicet 303, persecutionem cœlestis lumen attigisse. Id colligitur ex hoc Divinarum Institutionum loco (*lib. v, cap. 4, initio*): « Cum præsentem me, inquit, ad dolente, sacrilegas litteras suas explicassent, » duo philosophi acerrimi christianorum adversarii.

Litteris humanioribus a teneris annis probe fuit excultus Lactantius, cujus præcox ingenium testatur Symposium, quod adolescentulus scripsit in scholis Africæ. Illud autem non putamus esse, quod tamen post Heumannum et Bunemannum edidimus: opus sane juvenile vel etiam puerile, in quo centum quædam explicantur ænigmata. Forsan antequam christianæ militiæ nomen daret, Carmen de Phœnice vulgavit, quod, teste Heinsio aliisque viris doctis, sat est elegans, ut ascribi Lactantio possit, ei- que reverè ascribitur quibusdam in manuscriptis.

Quamvis eloquentiæ daret operam, rhetoricamque

(1) Sicca, urbs Africæ propriæ; vocaturque aliquando Sicca Veneria, vel Sicca Colonia. Siccesitanus episcopus legitur apud Victorem Vitensem in historia Persecutionis Vandalicæ.

doceret, forum tamen nusquam attingit, sed, ipso fa- A
tente, ad argutam malitiam juvenes erudiebat; quod
et Quintilianus multo ante Lactantium fecit, sicut tes-
tantor ejus Declamationes. Ut autem tempus tereret,
otiumque dulce honestaret, se propter discipulorum
penuriam ad scribendum contulit, etiam suscepta
religione christiana. Hinc emanarunt opera quædam
ab eo vulgata, de quibus supra diximus Præfationis
nostræ p. xiv (col. hujus ed. 71). Post adeptam veritatem
Nicomediæ commoratus est Lactantius ad annum usque
317; ibi ergo fuit toto decennio, quo sævit odiosa
principum crudelitas. Quid hac furente fecerit, qua
ratione ipse christianus in tam horrida tempestate
catenas aut vincula effugerit, ignotum omnino est.
Ille fortasse a principibus ac præsidibus non chris-
tianus, sed philosophus potius habebatur. Sic enim B
de christianis ait ipse (*de Opificio Dei*, c. 1, initio):
« Quo philosophi nostræ sectæ, quam tuemur, ins-
tructiores doctioresque in posterum fiant. » His in-
terim elegantissimum librum scripsit de Opificio Dei,
stylo tamen mere philosophico, aliosque nonnullos;
atque consilium tunc iniiit contra philosophos omnes
disputandi, ut vanas eorum refelleret opiniones, ve-
ritatemque exponeret ac propugnaret: non autem
istud eo tempore ad prosperum adduxerat exitum.
Anno vero 317 desinente, in Galliam, Nicomedia re-
lecta, accersitus est, ut Crispi, magnæ spei principis,
filii Constantini natu maximi, juvenilem ætatem no-
bilioribus artibus ac scientiis informaret. Tunc enim
solum vigesimum ætatis annum attigerat Crispus,
cum a patre Cæsar factus est, anno 317, kalendis C
martiis, ut testantur Idaciani Fasti.

Hujus tam præclari, nobiliorisque muneris nus-
quam in scriptis suis meminit Lactantius; tantæ mo-
destiæ fuit vir ille eruditissimus! Crispus autem,
quamvis juvenis, moderatam tamen studio litterarum
navabat operam, ac eodem tempore ita in gerenda

republica erat occupatus, ut exercitiis præset,
consul eligeretur annis 318, 321 et 324, Francorum
victor anno 320, atque Licinii anno 325, fuerit. Hinc
videas illud officium Lactantii litterarium, egregium
quidem, at nec servile, nec domesticum, nec tandem ita
perpetuum fuisse, ut a scribendo deterreretur. Tunc
ergo molitus est Divinarum Institutionum opus, quod
prius non modo fuerat meditatus, sed ad quod etiam
extruendum eruditas animadversiones, prout tem-
pora dabant, privatis chartis haud dubie consigna-
verat.

Alia etiam edidit, de quibus jam egimus in Præfa-
tione. Verum ab eo tempore quo Crispum adiit, nil
de Lactantio nec sui, nec sequentium temporum no-
tant historici. Id solum observat Eusebius virum
hunc, quem eloquentissimum, quem doctissimum
appellat, adeo ab aulicis abhorruisse deliciis, vitam-
que tanta in egestate degisse, ut sæpe etiam neces-
sariis indigeret, quod est ejus in christiana religione
inconcussæ constantiæ argumentum. Talis sane erat
Lactantii penuria antequam Crispo Cæsari foret ad-
dictus. Nec mirum igitur si tanto animo, si tanta cura
laudes effundat in paupertatem evangelicam. Dubi-
tetne quispiam, quin Cæsaris præceptor, quem tanti
faciebat Constantinus Magnus, princeps beneficus ac
liberalis in omnes, sanctissime vixerit, qui opes, qui
dignitates, qui honores aliaque bona calcavit morta-
lia: qui denique Crispum discipulum sic instituit, ut
hunc Eusebius Cæsariensis principem optimum et
Deo charum appellaverit.

Quo anno, vel qua in urbe obierit Lactantius,
omnino incertum est: facile tamen assentior viris
doctissimis Christopho Browero et Ægidio Bucherio,
qui tradunt, eum Treviris non solum extremam egi-
senectutem, sed et supremum diem obiisse, qua in
urbe diu moratus fuit Crispus, ad quem fuerat ex
Asia accitus auctor noster.

INSIGNIUM VIRORUM TESTIMONIA

DE

L. CÆCILIO FIRMIANO LACTANTIO.

EUSEBIUS Cæsariensis, in Chronico, IV sæculo:
*Crispum Lactantius latinis litteris erudit, vir omnium
suo tempore eloquentissimus, sed adeo in hac vita pau-
per, ut plerumque etiam necessariis indigerit, nedum
deliciis.*

S. Hieronymus, de Scriptoribus eccl., V sæculo:
Firminus, qui et Lactantius, Arnobii discipulus,

D sub Diocletiano principe accitus cum Flabo grammatico,
cujus de Medicinalibus versu compositi exstant libri, Ni-
comediæ rhetoricam docuit, ac penuria discipulorum ab
Græcâ videlicet civitatem, ad scribendum se contulit.
Habemus ejus Symposium, quod adolescentulus scrip-
sit Africæ, et Ὀδοποιὸν de Africa usque Nicomediam,
hexametris scriptum versibus, et alium librum qui in-

ANNOTATIONES.

Flabo. Sic restitui ex mss. 1 Reg., n. 3756, anno-
rum 900, et 1 Clarom. approbante clar. Baluzio, et
e mss. PP. Capucinorum. In impressis est Flavio; in
uno, Fannio.

Scripsit Africæ. Ita mss. 1 Reg Tornesianus, et 1
Clarom. nec male, ut apud Ciceronem, Siciliæ cum

essem. In versione Græca est ἐν τῇ Ἀφρικῇ. Supradic-
tam locutionem latinam ignorantes editores emen-
dare voluerunt, in pluribus editis tollendo Africæ;
in duobus præponendo in scholis τῷ scripsit Africa;
in duobus aliis mutando adolescentulus in adolescen-
tibus, ita ut legatur adolescentibus scripsit Africæ.